

Timothy Mitchell – Stvaralaštvo ekonomije: kako disciplina gradi svoj svijet*

PREVELA JASENKA KUČEK

SAŽETAK

Čime se bavi ekonomija? Kako uspostavlja činjenice i oblikuje ih u stabilni sustav? Može li se ponekad koristiti svijetom kao laboratorijem? Ako može, što je potrebno poduzeti kako bi se svijet uredio kao laboratorij za ekonomske eksperimente? U kojoj se mjeri pritom oslanja na rad ekonomista koji se ne svrstavaju u znanstvene, te na rad ostalih društvenih aktera i organizacija, uključujući think tank organizacije, vladine politike, razvojne programe, nevladine organizacije i društvene pokrete? Nedavni “prirodni eksperiment” koji se poslužio društvenim svijetom kao

laboratorijem proveden je u Peruu. Polučio je izuzetne rezultate koje su ekonomisti u Sjedinjenim Američkim Državama i međunarodnim razvojnim agencijama dočekali s oduševljenjem. U ovome se radu istražuju proces organizacije društveno-tehničkog svijeta potrebnog za proizvodnju ovog znanja, neobične činjenice koje su iz njega proizašle, međusobne veze aktera tog procesa, posebice organiziranog djelovanja neoliberalnog pokreta, te uloga novih činjenica u omogućavanju budućih pokušaja provođenja ekonomskog eksperimenta.

* Izvorno objavljeno u: *European Journal of Sociology* 46 (2), 2005, 297–320. Dostupno na: <http://www.yale.edu/agrarianstudies/colloqpapers/07mitchell.pdf>

Kao i ostale znanstvene discipline, ekonomija ima zadatak uvjeriti ljude da su njezini zaključci valjani. Kako bi ojačala svoje argumente, ponekad ih mora staviti na kušnju i testirati. No za razliku od laboratorijskih grana znanosti, ekonomija se suočava s posebnom preprekom pri utvrđivanju empirijskih dokaza. Društveno-tehnički svijet koji ekonomija proučava ne može se jednostavno testirati. Iz tog razloga, u usporedbi s mnogim drugim znanostima, ekonomija pridaje manju važnost jasnim testovima i često se čini da ih s ponosom odbacuje kao nepotrebne. Manipulacija statističkim podacima najčešća je metoda zaobilaznja tog problema, a eksperimentalna ekonomija služi se specifičnim pristupom ograničene primjene. Ponekad međutim znanstvena ekonomija primjenjuje drugačiju metodu za unapređenje i testiranje svojih argumenata. Ponekad se može poslužiti svijetom kao laboratorijem.

Kad znanstvena ekonomija provodi eksperimente u svijetu kao laboratoriju, nailazi na zanimljivu situaciju. Svijet već vrvi ekonomskim eksperimentima. Oni su prisutni na različitim razinama, od probne verzije novoga komercijalnog proizvoda do oblikovanja čitavog tržišnog mehanizma (Guala 200.; Muniesa i Callon 2004). Pokušaji rekonstrukcije čitavog gospodarstva u sklopu programa neoliberalnoga ekonomskog restrukturiranja, izvedeni u mnogim zemljama, spadaju u najambicioznije oblike ekonomskog eksperimenta u posljednjih nekoliko desetljeća. Razmjeri tih eksperimenata pružaju nesvakidašnju priliku za testiranje argumenata ekonomije. Takvi su testovi zanimljivi, ne toliko zbog činjenica koje potvrđuju – dokaza, čini se, nikada nema dovoljno da bi se uspostavili konačni argumenti – već zbog onoga što nam govore o tome kako su činjenice o gospodarstvu proizvedene. Oni osvjetljavaju odnos između ekonomije i predmeta njezina proučavanja.

Već sam prije ustvrdio da je ideja o “gospodarstvu” (eng. *economy*) iznenađujuće nov proizvod društveno-tehničkog djelovanja; pojavila se tek sredinom dvadesetog stoljeća (Mitchell 1998, 2002, 2005). Prije toga ekonomisti nisu upotrebljavali riječ “gospodarstvo” u njezinu modernom smislu. Od otprilike tridesetih godina dvadesetoga stoljeća novi oblici potrošnje, marketing, poslovni menadžment, državno planiranje, financijski tokovi, kolonijalne vlade i primjena statistike iznjedrili su svijet koji se mogao izmjeriti i izračunati kao da je samostalni objekt – gospodarstvo. Iako je namjera ekonomije bila samo opisati taj objekt, ona je zapravo sudjelovala u njegovu stvaranju. Njezin je doprinos bio u osmišljavanju metoda kalkulacije koje su sve više određivale organizaciju društveno-tehničkog

djelovanja. Izgleda da je ekonomija važna ne samo zbog svojih riječi, već i zbog djela.

Kako bismo razumjeli djelovanje ekonomije, moramo proširiti svoje poimanje njezina dosega. Ekonomija nije samo znanstvena disciplina, ona se također primjenjuje u dizajnu i marketingu roba, u kalkulacijama i predviđanjima središnjih banki i investicijskih kuća, u studijama slučaja na ekonomskim i pravnim fakultetima, u programima političkih *think tank* organizacija, te u politikama međunarodnih razvojnih organizacija. Ova i mnoga druga sredstva uključena su u oblikovanje i primjenu ekonomskih argumenata i izračuna. Michel Callon naziva šire oblike ekonomije “ekonomijom u divljini”, kako bi ih razdvojio od onoga što bi se moglo nazvati “ekonomijom na lancu” koja je prisutna na sveučilištima (Callon et. al. 2002, 196). Širi oblici ekonomije obično nastoje organizirati aktere, robu, informacije i ostalo u ekonomske projekte i eksperimente. Pokušavaju uvući druge u svoje proračunate planove, pripisujući im uloge proizvođača, potrošača, vlasnika ili investitora. Zatim znanstvena ekonomija opisuje te planove, a povremeno ih čak upotrebljava kao poligon za testiranje novih oblika kalkulacije.

Kakav je odnos između ovih dvaju oblika ekonomskog znanja? Ovisi li kalkulacije znanstvene ekonomije o širenju tih opsežnih proračunatih planova? Ako je tako, u kakvoj su interakciji eksperimenti u divljini i eksperimentalno znanje znanstvene ekonomije?

***

U prosincu 2004. Svjetska je banka izvijestila o završetku ambicioznog i naširoko poznatog ekonomskog eksperimenta, Projekta prava vlasništva u urbanim sredinama (Urban Property Rights Project) u Peruu (Svjetska banka 2004). Projekt se uhvatio u koštac s problemom prisutnim u gotovo svakoj zemlji južne polutke. Brojno stanovništvo, migrirajući iz sela u grad, osiguralo si je smještaj izgradnjom naselja koja država nije planirala niti ih je regulirala. U mnogim zemljama većina gradskog stanovništva živi u takvim bespravnim naseljima. Većina tih ljudi živi bez odgovarajućih komunalnih usluga i nema mogućnost zaposlenja ni stjecanja prihoda. Svjetska banka je financijski potpomogla ubrzani program u Peruu čiji je cilj bio transformirati bespravna urbana naselja u legalizirana naselja pod državnom regulacijom. Plan je bio uvesti jednostavan postupak za registraciju vlasništva nad imovinom i na taj način učiniti milijune ljudi formalnim vlasnicima kuća koje su izgradili.

Plan je obećavao puno više od regulacije prava vlasništva. Vlada i Svjetska banka vjerovala su da je stvaranje vlasnika imovine jednostavno i jeftino sredstvo okončanja sveprisutnoga siromaštva. Formalno vlasništvo omogućilo bi običnim ljudima da iskoriste svoje kuće kao zalag za kredite. Krediti bi osigurali kapital za pokretanje malih poduzeća te otvorili mogućnost članovima svakog kućanstva da postanu poduzetnici. Također bi formalno vlasništvo povećalo vrijednost imovine; u slučaju Perua moglo bi udvostručiti cijenu zemljišta prosječne površine od 100 kvadratnih metara. Uz trošak od samo 66 milijuna američkih dolara (38 milijuna dolara posuđenih od Svjetske banke, a ostatak preuzet iz vlastitih prihoda), vlada bi stvorila dobit od 1,75 milijardi (Svjetska banka 1998, 9).

Plan je utemeljen na idejama međunarodno poznatoga peruanskog poduzetnika i razvojnog ekonomista Hernanda de Sota. Kao osnivač Instituta za slobodu i demokraciju (*Instituto Libertad y Democracia*) u Limi, de Soto je postao vodeći zagovornik neoliberalne reorganizacije u zemlji tijekom osamdesetih i devedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Tvrdio je da bespravno stanovanje i ostali oblici neregulirane i ilegalne gospodarske aktivnosti nisu simptomi gospodarske zaostalosti, već pretjerane državne regulacije. Pojednostavljenje procesa registracije vlasništva nad imovinom pretvorilo bi mrtvu imovinu u živi kapital i od svakog vlasnika kuće učinilo kapitalističkog poduzetnika (de Soto 1989, 2000).

Institut za slobodu i demokraciju proveo je pilot-program registracije vlasništva u Limi u razdoblju između 1992. i 1994. godine, nadovezujući se na raniji program uveden osamdesetih koji je financirao SAD.

U razdoblju od 1992. do 1994. godine putem tog programa oko 200.000 kućanstava steklo je pravo formalnog vlasništva. Dvije godine kasnije, vlada je pokrenula opsežan program dodjele prava formalnog vlasništva u urbanim sredinama. Njegova su ciljana područja bila glavni grad i još sedam drugih gradova, na čijim se prostorima nalazilo oko 90 posto bespravnih naselja u čitavoj zemlji (Svjetska banka 1998, 5). Program je kasnije proširen na još šest urbanih područja. Do završetka programa 2004. godine registrirano je još 1,2 milijuna kućanstava, a formalno je vlasništvo dodijeljeno 920.000 ljudi (Svjetska banka 2004, 8).

Činilo se da je program ostvario izuzetan učinak, iako to nije bio učinak koji se očekivao. Nekoliko je istraživanja peruanskog eksperimenta pokazalo da dodjela prava vlasništva nije imala značajan učinak na pristup siromašnih ljudi poslovnim kreditima (Cockburn

2000, Field i Torero 2002, i ostala citirana istraživanja).¹ Broj hipotekarnih kredita porastao je tek nakon što je nova vlada odustala od de Sotova neoliberalnog recepta i počela subvencionirati hipotekarne kredite za siromašne.² Međutim rezultati jednog istraživanja pokazali su neočekivanu promjenu u ekonomskim životima onih koji su postali formalni vlasnici imovine: počeli su više raditi.

Činilo se da je stjecanje prava vlasništva nad imovinom povećalo prosječni broj radnih sati po kućanstvu za 17 posto. Podaci su upućivali na zaključak da bi s vremenom, jačanjem učinka programa, ukupan broj radnih sati mogao porasti za 40 posto. Također je došlo do preraspodjele rada od onog unutar kuće prema zapošljavanju izvan kuće te od djece prema odraslima. Dodjela prava vlasništva povezana je s padom broja radnih sati unutar kuće od 40 posto i sa smanjenjem korištenja dječjeg rada za 28 posto (Field 2003, 3, 37).

Kako bi objasnila te rezultate, autorica istraživanja Erica Field iznijela je tezu da je stjecanje formalnog vlasništva omogućilo članovima kućanstva da provode više vremena izvan kuće. Tu je tezu utemeljila na intuitivnoj pretpostavci da su prije stjecanja formalnog vlasništva ljudi morali ostajati kod kuće kako bi spriječili da im netko drugi otme imovinu. Sljedeća je intuitivna pretpostavka da odrasli imaju komparativnu prednost nad djecom u obrani kuće, pa je u nedostatku sigurnih prava vlasništva bilo vjerojatnije da će djeca biti zaposlena izvan kuće. Nakon što je imovina osigurana stjecanjem formalnog vlasništva, djeca su mogla ostati kod kuće, a odrasli su preuzeli poslove izvan kućanstva (Field 2003, 7–8, 12).

- 1 Za daljnju raspravu o pretpostavkama na kojima se temelje de Sotovi programi vidi Mitchell (2004). Bivši peruanski bankar (koji je kasnije postao službenik međunarodne razvojne agencije) ponudio je sljedeće objašnjenje nevoljkosti banaka za davanje kredita siromašnima: "Ako posudite novac nekome tko je proveo godine skupljajući 10.000 dolara za izgradnju kuće, a zatim ga stavi pod hipoteku kako bi započeo nekakav posao i to ne uspije, hoćete li mu zaplijeniti kuću i poslati troje djece na ulicu? Radije se držite srednje klase, najgore što se s njima može dogoditi je to da im oduzmete televizor" (Kleiner 2004).
- 2 Vlada Alejandra Toleda, izabrana 2001. uvela je hitan gospodarski program, čije je težište bilo osnivanje *Fondo MiVivienda*, državnog fonda za subvenciju hipotekarnih kredita za siromašne od strane komercijalnih banaka i financijskih poduzeća. Svrha je bila stvoriti radna mjesta u građevinarstvu i istovremeno podržati slabe komercijalne banke i građevinsku industriju (Vidi Međunarodna financijska korporacija 2005, i *Fondo MiViviendo* nd.). Svjetska banka (2004, 10) tada je imala mogućnost bez objašnjenja objaviti nagli porast hipotekarnog kreditiranja siromašnih, kao da je to bila posljedica njezina programa dodjele vlasništva.

Izvjешaji o ovom neočekivanom, ali izuzetnom učinku dodjele prava vlasništva, potaknuli su brojne komentare. Alan Krueger, viši ekonomist sa Sveučilišta Princeton, posvetio je kolumnu u poslovnoj rubrici New York Timesa rezultatima istraživanja (Krueger 2003). Zatim je još jedan poznati ekonomist Bradford Delong s kalifornijskog Sveučilišta Berkeley izdvojio rad na svojem poznatom blogu zato što mu je “pružio veliku nadu u budućnost ekonomije” (Delong 2003).³

Zbog razloga koje ću navesti, zaključke dotičnog rada o utjecaju dodjele prava vlasništva ne smatram uvjerljivima. Ukazat ću na niz značajki peruanske politike i urbanih naselja koje nude drugačija objašnjenja porasta broja radnih sati, objašnjenja koja su uže povezana s provođenjem programa dodjele prava vlasništva.

Postojali su određeni razlozi zbog kojih je istraživanje peruanskog eksperimenta polučilo takve nevjerojatne zaključke. Istraživanje političkog eksperimenta omogućeno je zahvaljujući tom istom političkom eksperimentu. Mehanizmi koji su oblikovali politički eksperiment nad pravima vlasništva oblikovali su i zaključke istraživačkog eksperimenta nad političkim eksperimentom. Ako shvatimo kako se to dogodilo, moći ćemo razumjeti i vezu između eksperimentalnog procesa stvaranja gospodarstva i stvaranje ekonomije.

Također su postojali posebni razlozi za popularnost rada unatoč neuvjerljivosti njegovih zaključaka. Prvo, rad je navodio na zaključak da je peruanski eksperiment s vlasničkim pravima na neočekivani način afirmirao načela neoliberalne ekonomske teorije: da je pravo privatnog vlasništva temeljni uvjet gospodarskog razvoja te da se to pravo može osigurati i iz njega izvlačiti korist uspostavljanjem odgovarajućih pravila i institucija (North 1981). Zaključci rada odražavali su ideje neoliberalnih protivnika planskog razvoja. Peter Bauer (1984), vodeći neoliberalni kritičar državno reguliranog razvoja, je od 1950. tvrdio da je građanin Trećeg svijeta prirodni poduzetnik čiji kapitalistički duh koče politike kolonijalne i razvojne države. Bauer i njegovi pristaše tvrde da je glavni razlog siromaštva ljudi na južnoj polutci to što državni birokratski propisi i nepostojanje zaštite prava vlasništva guše prirodnu sklonost radu i stjecanju profita. Kao što ćemo vidjeti, organizacije unutar neoliberalnog pokreta kasnije su iskoristile rad o Peruu kao važni izvor dokaza za svoje tvrdnje.

Drugo, sponzori projekta u Peruu iskoristili su kao dokaz svoga uspjeha otkriće da siromašni ljudi kojima je dodijeljeno pravo

3 Rad je činio temeljni dio autoričine doktorske disertacije na Princetonu. U jeku pozitivnih reakcija na istraživanje, postala je članom Odsjeka za ekonomiju na Sveučilištu Harvard.

vlasništva nad imovinom više rade. Svjetska banka morala se suočiti s neuspjehom projekta u postizanju očekivanih rezultata, porasta kreditiranja siromašnih. Uхватила se za činjenicu da korisnici projekta naizgled dulje rade, što je bio neočekivani, ali dobrodošao ishod (Svjetska banka 2004, 11). U međuvremenu, peruanska organizacija odgovorna za izvorni plan, de Sotov Institut za slobodu i demokraciju, izgubio je kredibilitet u Limi te je tražio prilike za osmišljavanje i provođenje sličnih eksperimenata u drugim zemljama, uključujući Meksiko, Filipine i Egipat. Budući da nije bilo moguće pokazati dokaze da je prvim projektom postignut očekivani ishod, Institut za slobodu i demokraciju je pri svojim nastojanjima da dobije financijska sredstva za daljnje projekte u inozemstvu navodio porast radnih sati (Institut za slobodu i demokraciju n.d.).

U redovima znanstvenih ekonomista, uključujući i one koji nisu povezani s neoliberalnim pokretom, postojao je i treći razlog za popularnost dotičnog istraživačkog rada. Činilo se da nudi rješenje ne samo za problem siromaštva u svijetu, već i za probleme ekonomista.

Kao što sam spomenuo, poput svih znanstvenika, ekonomisti se suočavaju s problemom kako uvjeriti ljude da je ono što tvrde istina. Zbog svoje apstraktne prirode ekonomski su modeli ponekad korisni kao politički nacrti, no teško ih je provjeriti u praksi. Eksperimenti koji uključuju ljude kao sudionike skupi su, složeni i nepouzdana. Druga je opcija korištenje stvarnim događajima u gospodarskom životu kao podlogom na kojoj se testira eksplanatorni model. No to je također problematično. Ekonomisti spremno priznaju da nije moguće promotriti ili izmjeriti baš sve. Promjene varijable čiji se učinak promatra može biti posljedica čimbenika koji je izvan modela. Akteri čije se djelovanje proučava imaju različite sklonosti i sposobnosti, što može utjecati na ishod (primjerice u slučaju Perua, oni koji se planiraju zaposliti izvan kuće mogli bi biti skloniji traženju prava vlasništva nad imovinom; rezultat toga može biti pristranost zbog samoodabira) (Rosenzweig i Wolpin 2000, Angrist i Krueger 2001).

Jedno je od rješenja ovih problema prirodni eksperiment. Odnosi se na situaciju u kojoj su društveno-tehnička uređenja čiji se učinak proučava promijenjena uslijed nekog događaja ili okolnosti "izvan neposredne kontrole istraživača" (McGinnis 1964). Tipičan je primjer situacija u kojoj promjena vladine politike ili zakonodavstva utječe na neke članove stanovništva, a na neke ne. Tako nastaje slučajna varijacija podataka; ili, ako nije slučajna, barem je nepovezana ili "ortogonalna" na bilo koji nemjerljivi čimbenik koje bi mogao

utjecati na ishod koji netko pokušava objasniti (Rosenzweig i Wolpin 2000, 828).

Ekonomisti koji su na sva zvona hvalili istraživanje učinaka programa dodjele prava vlasništva u Peruu smatrali su ga dragocjenim ne samo zbog onoga što je tim istraživanjem otkriveno o vlasničkim pravima, već i zbog načina na koji je to otkriveno: iskorištavanjem programa dodjele vlasništva za provođenje sofisticiranog prirodnog eksperimenta (Krueger 2003). Istraživanje koje je tek usporedilo broj radnih sati ljudi koji su formalno posjedovali svoje kuće s brojem radnih sati onih kojima formalno vlasništvo nije dodijeljeno nije moglo pružiti uvjerljiv dokaz učinka formalnog vlasništva na zapošljavanje. Porast broja radnih sati možda je moguće objasniti čimbenicima koji nisu razmotreni.

Kako bi se izbjegao taj problem, u istraživanju je iskorištena varijacija uzrokovana činjenicom da je program dodjele vlasništva proveden u različitim fazama. Započeo je u pojedinim naseljima u Limi, a u narednim je godinama u nepravilnim vremenskim razmacima prenošen u druga naselja glavnog grada i u druge gradove. Umjesto da uspoređi broj kućanstava koja su stekla pravo vlasništva s brojem onih koja nisu, autorica je usporedila broj radnih sati u kućanstvima koja su spadala u kategoriju onih koja mogu steći pravo vlasništva (bez obzira na to jesu li ga stekla ili ne) u naseljima u kojima je program već proveden s brojem radnih sati u onim kućanstvima koja su mogla steći vlasnička prava u naseljima u kojima program još nije proveden. Kao mjeru predostrožnosti, autorica je također usporedila broj radnih sati u kućanstvima koja nisu spadala u kategoriju kandidata za stjecanje vlasničkih prava (jer su ta kućanstva stekla formalno vlasništvo prije nego što je program počeo) u naseljima u kojima je program započeo i onim kućanstvima koja ne spadaju u tu kategoriju u naseljima u kojima program još nije započeo. Zatim je razliku potonjih brojeva oduzela od razlike onih prethodnih.

Bio je to elegantno konstruiran prirodni eksperiment. Lukavo su iskorišteni podaci koje je putem ankete prikupila peruanska agencija nadležna za program dodjele prava vlasništva, kao i neujednačen vremenski raspored te ostala obilježja samog programa.⁴ Među

4 Prikupljeni podaci odnosili su se na 2.750 kućanstava raspoređenih u osam gradova u kojima se program provodio. Uzorak je nasumce podijeljen u klastere od deset kućanstava na razini naselja unutar svakog grada. Broj klastera iz svakog grada temeljio se na udjelu stanovnika u tom gradu koji su mogli steći vlasnička prava. Anketom nije zabilježeno jesu li kućanstva zapravo iskoristila vlasnička prava u sklopu programa (Field 2003, 15–16). ▶

onima koji su se divili istraživanju bili su i ugledni ekonomisti poput Kruegera i DeLonga. Oni nisu bili zainteresirani za promicanje neoliberalnog političkog programa, već za empirijski potvrđene argumente u disciplini, s tim da je Krueger snažan zagovornik primjene prirodnih eksperimenata.

***

Prirodni eksperiment u ekonomiji nije eksperiment koji se provodi u prirodi. To je utvrđivanje činjenica koje se provodi u svijetu koji je organiziran tako da omogućava stvaranje ekonomskog znanja.

Latour naziva ovo organizacijsko djelovanje “mjeriteljstvom”, što podrazumijeva “divovski pothvat kojim se od okoline stvara svijet unutar kojeg činjenice (...) mogu opstati” (Latour 1987, 251; vidjeti također Mitchella 2002 3. poglavlje). Eksperimenti kojima se uspostavljaju ekonomske činjenice ovise o projektima koji se provode u široj okolini kako bi se stvorila mjesta u kojima ekonomsko znanje može naći uporište. Ta su mjesta veća od prosječnog laboratorija, no ipak su to ograničeni prostori – pojedina naselja u određenim gradovima u Peruu, lokalni uredi neke razvojne organizacije ili *think tank* organizacije, tekst anketnog upitnika i oni koji ga provode, uredi matične organizacije u Washingtonu koja osigurava financijska sredstva. Kao što Latour ističe, kako bi se osiguralo sigurno mjesto za utvrđivanje činjenica, te lokacije moraju biti dobro međusobno povezane. Međusobne veze uspostavljaju putove duž kojih je moguće razmjenjivati i potvrđivati činjenice. One također određuju kakve će činjenice opstati. Kako bismo razumjeli ishod znanstvenog eksperimenta u Peruu, moramo prvo shvatiti te putove koje je stvorio širi politički eksperiment. Zato moramo biti upoznati sa širim kontekstom peruanskih reformi i političkim te intelektualnim uređenjima kojima one pripadaju.

Peruanski eksperiment dodjele prava vlasništva nad imovinom bio je rezultat političkih sila koje su bile na snazi u Peruu, ali i djelovanja malenog, ali dobro organiziranog poslijeratnog političkog pokreta na Zapadu, neoliberalizma. Povijest tog pokreta vuče korijene od jeseni

- ▶ Razlog je možda taj što je provedena nakon neuspjeha programa dodjele vlasničkih prava u poticanju rasta kreditiranja siromašnih. Primarna svrha provođenja ankete bila je potaknuti banke i financijska poduzeća na davanje zajmova prikupljanjem informacija koje će smanjiti troškove procjene kreditne sposobnosti potencijalnih zajmoprimaca (Svjetska banka 2004, 12–13).

1946. godine, kad je na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Chicagu osmišljen Projekt slobodnog tržišta, na čijim je temeljima kasnije nastala čikaška škola ekonomije i Društvo Mont Pelerin, udruga neoliberalnih intelektualaca osnovana u travnju naredne godine. Bila je usko povezana s čikaškom skupinom, a ime je dobila prema selu u Švicarskoj gdje su se članovi prvi put sastali (Mirowski i Van Horn 2005). Čikaška škola i Društvo Mont Pelerin preobrazili su neoliberalizam iz minorne intelektualne filozofije u set učinkovitih političkih alata. Projekt slobodnog tržišta bio je prototip osobitog organizacijskog temelja te učinkovitosti – *think tank* organizacije. *Think tank* organizacija kombinacija je temeljnih ideja i praktičnih prijedloga zakona koju podupiru “istraživanja” i potpomažu korporativna financijska sredstva koja se prikupljaju putem zaklada. Čikaški model kasnije su preuzeli američka Zaklada Heritage, Američki institut za poduzetništvo i mnoge druge neoliberalne organizacije osnovane u Sjevernoj Americi i Europi od 1950-ih godina naovamo.

Friedrich Hayek, koji je imao vodeću ulogu u stvaranju i razvoju Projekta slobodnog tržišta i Društva Mont Pelerin, upoznao je Hernanda de Sota 1979. godine pri posjetu Limi (Frost 2002, citiran Chaufen 2004). Do tada je ono što je započelo kao radikalna desničarska intelektualna struja postalo najmoćnija politička doktrina na Zapadu. Neoliberalni pokret sada je pokušavao proširiti svoju mrežu na druge dijelove svijeta. Godine 1981. Hayekov bliski suradnik Antony Fisher osnovao je Zakladu za ekonomska istraživanja Atlas (*Atlas Foundation for Economic Research*). Cilj je bio koordinirati aktivnosti i korporativna financijska sredstva u mreži europskih i američkih *think tank* organizacija te proširiti tu mrežu putem razvoja i pružanja financijske potpore neoliberalnim organizacijama izvan zapadne Europe i SAD-a. De Soto je trebao biti prvi i najuspješniji ishod te inicijative.

Nakon susreta u Limi, Hayek je upoznao de Sota s Fisherom. Zaklada Atlas pomogla je osnovati i financirati de Sotov Institut za slobodu i demokraciju, jednu od prvih neoliberalnih *think tank* organizacija na Jugu. “Antony nam je dao gomilu informacija i savjeta o organizaciji”, prisjeća se de Soto. “Upravo na temelju njegove zamisli oblikovali smo strukturu ILD-a. On je potom došao u Limu i objasnio nam kako formulirati statute, kako planirati ciljeve, kako osnovati zakladu, što očekivati kratkoročno i dugoročno” (Frost 2002, citiran Chaufen 2004).

Iako poznat kao čovjek iz trećeg svijeta kojega je Hayek otkrio u Limi, de Soto je već imao veze s neoliberalnim pokretom i dugo

stručno iskustvo u organizacijama uključenima u međunarodnu trgovinu i razvoj. Odrastao je u Ženevi, kamo se njegova obitelj preselila kad je imao sedam godina, zato što je njegov otac dobio posao u Međunarodnoj organizaciji rada (Clift 2003, Kleiner 2004). De Soto je radio u Ženevi; na početku vrlo kratko u organizaciji Opći sporazum o carinama i trgovini, čije su vodstvo činili istaknuti neoliberali, a zatim kao izvršni predsjedatelj Međunarodnog savjeta zemalja izvoznica bakra (CIPEC), kartela koji su 1967. godine formirale vlade Perua, Čilea, Zaira i Zambije. U njegove se pristaše kasnije svrstao i švicarski milijarder, industrijalac Stephan Schmidheiny, koji je bio aktivan u neoliberalnim organizacijama.⁵

De Sotov susret s Hayekom dogodio se one godine kad se de Soto preselio natrag u Limu, kao poduzetnik koji je zastupao investitore koji su kupili prava na nalazišta zlatne rude. Taj poduhvat propao je nakon posjete koncesionara prašumi prilikom koje se ustanovilo da stotine lokalnih stanovnika već ispiru zlato iz pijeska bez ikakvih koncesija (Berlau 2003). De Soto je otkrio problem bespravnog vlasništva. Njegovi kontakti u europskom i sjevernoameričkom neoliberalnom pokretu ponudili su rješenje problema.

De Sotova europska iskustva rijetko su se spominjala u krugu njegovih neoliberalnih pristaša. Njegov kredibilitet i rastući autoritet popularnog razvojnog ekonomista ovisili su o njegovu identitetu neoliberala iz Trećega svijeta, koji je bio spreman siromaštvo južne polutke pripisati samostalno nanesenoj šteti koja nema nikakve veze sa Sjeverom.⁶

“Umjesto da promatra zemlje u razvoju kao žrtve kapitalizma, Hernando tvrdi: ‘Mi sami sebi nanosimo rane’”, izvijestio je Andrew Natsios, direktor Američke agencije za međunarodni razvoj. “Budući da je Peruanac, iz njegovih usta ta tvrdnja zvuči vjerodostojno” (citirano u Kleiner 2004). Vjerodostojnost je de Sota učinila vrlo korisnim alatom za neoliberalnog pokreta: “Tijekom godina koje sam proveo u suradnji s Antonyjem [Fisherom] u Atlasu”, napisao je Alex Chaufen (2004), koji je naslijedio Fishera na položaju predsjednika organizacije, “ne mogu se prisjetiti nijednog razgovora, bilo o *think*

5 Schmidheiny je kasnije financirao objavu njemačkog prijevoda knjige *The Other Path* (De Soto 1992) putem Zaklade FUNDES kojom je predsjedao.

6 Poanta nije u tome da je de Sotova kozmopolitska pozadina diskreditirala njegove stavove, već u tome da su njegov povratak u Limu i prihvaćanje identiteta čovjeka iz Trećeg svijeta dali težinu njegovim stavovima i učinili ih korisnima za neoliberalni pokret, što ne bi bilo moguće da se predstavljao kao čovjek iz Ženeve.

tank organizacijama bilo o prikupljanju sredstava, u kojem on *nije* spomenuo Hernanda”.

U Zakladi Atlas de Soto je naučio sve o taktikama lobiranja i metodama istraživanja u *think tank* organizaciji. Srodne organizacije u Washingtonu pružile su daljnju podršku i obuku. 1983. godine Reaganova je neoliberalna vlada u sklopu nove Nacionalne zaklade za demokraciju osnovala Centar za međunarodno privatno poduzetništvo (CIPE), s ciljem pružanja potpore organizacijama u zemljama u razvoju koje promiču neoliberalne političke programe. CIPE je osmislio mehanizam djelovanja koji je definirao sljedeće taktike: sastaviti tim za lobiranje, identificirati ključna pitanja koja se odnose na ciljanu skupinu, istražiti pitanja, definirati cilj, stvoriti poruku i osmisliti promotivnu kampanju, pronaći pristaše u široj javnosti, surađivati s medijima te se uključiti u rad vlade (Centar za međunarodno privatno poduzetništvo, 2003). Sljedeće godine CIPE je dao prvu donaciju de Sotovu Institutu za slobodu i demokraciju. Kako bi neoliberalizam učinili privlačnijim za obične građane, ILD svoj politički program nije definirao kao pitanje općenitog prava vlasništva ili kao pitanje prava vlasništva rudarskih kompanija i ostalih korporacija, već kao pitanje bespravnih naselja. Započelo je istraživanje bespravnih zajednica u Limi te je sklopljen ugovor s gradskom upravom kojim je dogovoreno da će se provesti program registracije vlasništva u bespravnim naseljima. Bio je to početak programa koji je trajao dvadeset godina, a čiji je vrhunac bio projekt vrijedan 66 milijuna američkih dolara, koji je financirala Svjetska banka. Godine 2003, ocjenjujući dva desetljeća rada na pružanju podrške neoliberalnim organizacijama u zemljama u razvoju, CIPE je u Washingtonu opisao ovaj prvi projekt u Peruu kao svoju najuspješniju inicijativu (Centar za međunarodno privatno poduzetništvo, 2003).

Uz podršku iz inozemstva, De Sotov je institut jačao, razvio svoju kampanju lobiranja te se uključio u rad vlade. Za vrijeme vlade Alana Garcie, u drugoj polovici 1980-ih godina, postao je izravno uključen u donošenje političkih odluka. Pravnici ILD-a sastavili su prijedloge upravnih reformi i zakonodavstva kojim bi se regulirala prava vlasništva. Kako bi promovirao nove zakone, ILD je osmislio televizijske reklame po uzoru na reklame Američke državne lutrije, u kojima je pozivao ljude da sanjaju: “Što biste učinili kad biste imali kapital?”. Do 1991. osoblje instituta brojilo je sto zaposlenika. Victor Endo, pravnik ILD-a koji je kasnije radio za Svjetsku banku, tvrdio je da su *think tank* organizacije postale “nešto poput škole za državu. Većina istaknutih ministara, pravnika, novinara i ekonomista u Peruu su alumni ILD-a” (Kleiner 2004).

1987. godine ILD je objavio knjigu na temelju svojih istraživanja i programa reformi pod naslovom *El Otro Sendero* ("Drugi put"), s podnaslovom "Ekonomski odgovor na terorizam". Napisali su je de Soto i dvojica njegovih suradnika, Enrique Gherzi Silva, pravnik i ekonomist na kojega je utjecao čikaški pravni i ekonomski pokret i koji je kasnije postao član Društva Mont Pelerin, te Mario Ghibellini, pisac. 1989. godine knjiga je objavljena na engleskom jeziku u Sjedinjenim Američkim Državama, s novim podnaslovom "Nevidljiva revolucija u Trećem svijetu".⁷ Predgovor je napisao peruanski romanopisac Mario Vargas Llose, bivši ljevičar kojeg je de Soto obratio na neoliberalizam i koji se trebao kandidirati na peruanskim predsjedničkim izborima, i to uz podršku SAD-a (Rothbard 1995, 323–33). Knjiga je dobila pozitivne komentare predsjednika Georgea H. W. Busha i Richarda Nixona, a zaslužila je i prvu Nagradu Sira Antonyja Fishera Zaklade Atlas, koja je dobila ime prema De Sotovu nedavno preminulom učitelju. Zahvaljujući nagradama, recenzijama i pohvalama iz mreže europskih i američkih neoliberalnih *think tank* organizacija i zaklada, knjiga je ubrzo postala bestseller.

1990. godine Alberto Fujimori izabran je za predsjednika Perua. De Soto, koji je otkazao podršku Vargasu Llosi u korist populistički nastrojenog suparnika, postao je njegov glavni politički savjetnik. Nova je vlada pokrenula jedan od najdrastičnijih neoliberalnih planova financijske stabilizacije do tad, a zemlju je pogodila recesija.⁸ 1992. de Soto je dao ostavku nakon što je Fujimori odbio prekinuti uporabu vojne sile. De Soto je nastavio provoditi svoj pilot-program dodjele prava vlasništva u Limi, financijskim sredstvima iz Japana, ali do 1994. krah odnosa između vlade i ILD-a zaustavio je provedbu projekta. De Soto se okrenuo inozemstvu i započeo promovirati programe za okončanje siromaštva kroz dodjelu prava vlasništva u Egiptu i nekoliko drugih zemalja (Mitchell 2004). Kasnije mu je to poslužilo kao materijal za drugu knjigu, *The Mystery of Capital* (De Soto 2000), (u Hrvatskoj objavljeno 2004. pod naslovom "Tajna kapitala: zašto je kapitalizam uspješan na Zapadu, a neuspješan u ostalim dijelovima svijeta", preveo

7 U američkom izdanju de Soto je bio naveden kao jedini autor. „Moj doprinos jest doprinos poslovnog čovjeka“, objašnjava u predgovoru, u kojem je uvažio doprinos koautora. „Postavio sam ciljeve, uvidio ograničenja i stekao sredstva za postizanje prethodnog i poništavanje potonjeg“ (De Soto 1989, xxix). U novom američkom izdanju, objavljenom 2002. nakon terorističkih napada 11. rujna 2001. vraćen je prvotni podnaslov.

8 Uslijed "Fuji-šoka" 1990. godine, udio siromašnih Peruanaca porastao je na 54 posto, a postotak nezaposlene i podzaposlene radne snage porastao je sa 81,4 posto u 1990. godini na 87,3 posto u 1993. Realne plaće pale su za 40 posto između 1990. i 1992. godine (Roberts 1996, 97).

Duško Čavić, op. prev.). Uz pozitivne reakcije Margaret Thatcher, Milтона Friedmana i ostalih uglednih neoliberala te uz nagrade neoliberalnih organizacija, i ta je knjiga postala svjetski bestseller.

U ožujku 1996. godine peruanska vlada donijela je zakon o legalizaciji vlasništva i osnovala agenciju, COFOPRI (Comisión de Formalización de la Propiedad Informal), čija je svrha bila preuzeti program ILD-a i pretvoriti ga u državni plan, uz angažman članova tima ILD-a. 1998. godine Svjetska banka “uskočila je” i dala zajam za završetak programa. Istraživanje koje je banka financirala pokazalo je da program nije uspio postići svoj cilj: dodjela prava vlasništva nije potaknula porast kreditiranja siromašnih. Zabrinuta zbog neuspjeha, 2000. Svjetska banka provela je anketu u bespravnim naseljima. Glavna je svrha bila, osiguravanjem podataka koji će smanjiti troškove procjene kreditne sposobnosti kućanstava s niskim primanjima, potaknuti komercijalne banke na posuđivanje novca stanovnicima tih naselja. Ta je anketa postala temelj za “prirodni eksperiment” čiji su neočekivani rezultati privukli golemu pozornost.

Pregled povijesti neoliberalnih eksperimenata u Peruu ukazuje na opsežan posao reorganizacije države na način koji je omogućio istraživački eksperiment koji je uslijedio. Ostvarene su veze, organizirani su treninzi, lobiranja, pronađeni su izvori financijske potpore, obavljen je terenski rad, definirani su ciljevi, oformljeni su politički savezi, dobiveni su izbori, primijenjena je tehnologija kako bi se ispitala imovina i zabilježilo vlasništvo nad njome, provedene su ankete. Sve ovo eksperimentiranje i programiranje spada u djelokrug ekonomije. Ona organizira svijet na način koji omogućuje ekonomistima da uspostave ekonomske činjenice.

* * *

Sada se možemo vratiti prirodnom eksperimentu i razmotriti drugačije tumačenje njegovih rezultata, uže povezano s provođenjem ekonomskih eksperimenata čiju sam povijest ispričao. To objašnjenje usredotočit će se na djelokrug ekonomije te ispitati procese koji selektivno omogućavaju utvrđivanje činjenica.

Postoji niz razloga za propitivanje pouzdanosti rezultata eksperimenta. Prvo, nema uvjerljivog dokaza koji bi potvrdio autoričinu intuiciju da je u kućanstvima bez dokumenta o formalnom pravu vlasništva netko morao ostajati kod kuće i štititi imovinu od krađe ili da posjedovanje tog dokumenta uklanja navodnu potrebu za samozaštitom. Ta intuitivna pretpostavka utemeljena je na anegdota iz izvješća Svjetske banke i idejama Hernanda de Sota. Dokazi

dostupni u istim dokumentima Svjetske banke ukazuju na suprotno gledište: bespravne urbane zajednice u Peruu odlikuju vrlo jake kolektivne organizacije i brojni oblici međususjedske pomoći. Obično bi skvotersko naselje nastalo od jednog sela, čiji bi stanovnici unaprijed isplanirali zajedničku selidbu i dodijelili svakoj obitelji zemljište za izgradnju te potom reproducirali odnose seoske zajednice u novoj okolini. Ništa od toga ne upućuje na situaciju u kojoj se ljudi osjećaju toliko ugroženima da moraju ostati kod kuće kako bi zaštitili svoju imovinu (Svjetska banka također izvještava da programi dodjele vlasničkih prava mogu oslabiti ove susjedske odnose). Podaci iz drugih istraživanja ukazuju na to da sigurnost bespravnih kuća ovisi o nizu čimbenika, a u njih se ne ubraja nužno formalno vlasništvo nad imovinom (Gilbert, 2002).

Ono što tu intuitivnu pretpostavku čini uvjerljivom jest to što odjekuje idejama neoinstitucionalnih ekonomista poput Douglasa Northa i neoliberalnih teoretičara razvoja poput Petera Bauera. Polazi od toga da je svijet bez formalnih prava vlasništva anarhičan, a da će uspostavljanje odgovarajućih pravila osloboditi prirodni duh pojedinca koji slijedi vlastiti interes. Uvjerljivost proizlazi više iz čitateljeve upoznatosti s određenim ekonomskim tekstovima nego iz konkretnog znanja o bespravnim naseljima.

Drugo, čak i ako je istina da dodjela prava vlasništva oslobađa ljude od potrebe za zaštitom svojih domova i omogućava im da se zaposle izvan kuće, mora postojati nekakav izvor novih radnih mjesta. No u radu se ne navodi uzrok naglog rasta zaposlenosti ni ikakvi agregatni podaci kojima bi se potvrdilo da se on uopće dogodio. Bilo bi teško pronaći takve podatke, s obzirom na to da se navodni porast broja radnih sati izvan kuće za 17 do 40 posto dogodio u drugoj polovici 1990-ih, u razdoblju snažnoga gospodarskog pada.⁹

Treće, zaključak rada temelji se pretpostavci da su bespravna naselja različitih peruanskih gradova slična jedna drugome i da je redosljed kojim je program dodjele vlasničkih prava proveden bio slučajan. Vremenski neujednačena provedba koja je omogućila prirodni eksperiment ne smije biti povezana ni sa kakvim lokalnim razlikama koje bi mogle utjecati na broj radnih sati izvan kuće u različitim naseljima. U radu se tvrdi da je mogućnost neslučajnog redosljeda gradova neutralizirana pribrajanjem fiksnih učinaka na razini grada u regresijsku procjenu. Međutim više od polovice

9 BDP po glavi stanovnika u Peruu zapravo se smanjio u 1998. godini za 2,2 posto i u 1999. godini za 0,8 posto -0,8% (UN-ova Ekonomska komisija za Latinsku Ameriku i Karibe 2001, 69, tablica 55).

naselja obuhvaćenih anketom u kojima je program već proveden nalazilo se u jedno te istom gradu, Limi. U različitim naseljima glavnog grada program je proveden u različitim vremenskim razdobljima. Da postoje značajni razlozi za uvođenje programa u određena naselja Lime ranije nego u ostala, za kasnije širenje programa na određena naselja određenih provincijalnih gradova ranije nego na ostala te da postoje značajne razlike između tih naselja, imali bismo puno logičnije objašnjenje ishoda eksperimenta. Potencijalne interakcije između tih razlika ne bi se mogle objasniti pukim uvažavanjem postojanja fiksnih učinaka.

Eksperiment nije mogao provjeriti jesu li razlike između naselja utjecale na stopu zaposlenosti izvan kuće. Autorica tvrdi da se takve razlike mogu zanemariti, temeljem toga što je osam indikatora siromaštva na razini oblasti (stopa kronične pothranjenosti, nepismenost, udio djece školske dobi koja ne pohađaju školu, gustoća stanovanja, kvaliteta krovišta i udio stanovništva bez pristupa vodi, kanalizaciji i električnoj energiji) bilo slično u svim naseljima bez obzira na to je li u njima program proveden ili nije (Field 2003, 16 i tablica 1). Autorica također tvrdi da detaljne informacije o redoslijedu provođenja programa u Limi potvrđuje ovo tumačenje (Field 2003, 53, slika 1).

Dva su problema vezana uz ove tvrdnje. Prvo, neizravni indikatori razine siromaštva, kao što su gustoća stanovanja ili pristup električnoj energiji, ne mogu izraziti velike razlike između različitih tipova naselja s različitim obrascima zapošljavanja. U nastavku sam nabrojio značajne razlike u slučaju jednoga grada koji je odigrao važnu ulogu u rezultatima ankete. Drugo, detaljni podaci o redoslijedu provođenja programa pokazuju suprotno od onoga što autorica tvrdi. Nije bilo ničega slučajnog u redoslijedu kojim je proveden politički eksperiment.

Informacije u samom radu pokazuju da se prva faza programa (1992–1995) odvila samo u centru Lime (gdje su skvoterska naselja bila organiziranija, a radna mjesta izvan kuće dostupnija), dok je u kasnijim fazama program proveden u perifernim područjima. Također tijekom prve faze program je proveden u najbogatijim bespravnim naseljima (od ukupno devetnaest lokacija njih sedamnaest nalazilo se u oblastima razine siromaštva 4, a to je razina najmanjeg siromaštva; druga dva nalazila su se u oblastima razine siromaštva 3) (Field 2003, 53, slika 1).¹⁰ Svjetska banka također tvrdi da poredak

10 Rad pogrešno navodi da su u prvoj fazi „pokrivena područja s razinama siromaštva u rasponu 2–4” (ni jedno naselje u prvoj fazi nije imalo razinu 2) (Field 2003, 17).

nije bio slučajan, već je bio utemeljen na “lakoći pristupa” naselju. Ured banke nadležan za program u Peruu izvijestio da je redosljed ovisio o “geografskom položaju, izvedivosti programa, zahtjevima stanovnika, postojećim zakonskim i tehničkim dokumentima te vezama s drugim institucijama uključenim u postojeće prepreke” (Field 2003, 16, n. 31, citirajući Yi Yang 1999). U autoričinu radu ovi su podaci navedeni u fusnoti.

Ove činjenice upućuju na niz drugačijih objašnjenja za porast broja radnih sati članova kućanstava u naseljima u kojima je program proveden ranije, kao i za veću vjerojatnost da će biti zaposleni izvan kuće, nego oni u naseljima u kojima program još nije bio proveden. Prva faza programa odvila se u središtu najvećeg grada zemlje, u oblasti s najnižom razinom siromaštva. Položaj oblasti i relativno niska stopa siromaštva ukazuju na nekoliko mogućih razloga zašto bi njezini stanovnici imali više prilika za zapošljavanje, osobito zapošljavanje izvan kuće. Činjenica da su dostupnost naselja i drugi aspekti izvedivosti programa utjecali na redosljed provođenja programa nudi dodatni razlog za takav obrazac zapošljavanja.

Također je važno spomenuti da je prva faza predstavljala pilot-projekt, koji je vodio de Sotov Institut za slobodu i demokraciju, a ne vlada. Namjera je bila demonstrirati izvedivost ubrzanog programa registracije vlasništva, srži neoliberalnih reformi koje je usvojila nova vlada Alberta Fujimorija, čiji je glavni savjetnik na početku bio de Soto. U želji da osigura podršku domaće političke elite, ali i međunarodnih razvojnih fondova za program, jasno je da je Institut nastojao odabrati naselja koja će biti prikladna za probnu provedbu programa (Tek što je program započeo, de Soto je podnio ostavku na svoj položaj; iz protesta prema predsjedniku koji se neobično lako pomirio sa saznanjem da je peruanska vojska umiješana u trgovinu narkoticima. Pilot-projekt je dakle provodio de Sotov politički plan u prilično nezgodnim okolnostima). Kao što ću kasnije pokazati, bio je to samo jedan od mogućih načina na koji je potreba projekta za dokazivanjem pravovaljanosti neoliberalne ekonomske teorije ušla u oblike ekonomskog znanja koje je kasnije pomogla izgraditi.

Postoji još jedan način na koji je politička provedba programa dodjele vlasništva utjecala na redosljed kojim je program proveden u gradovima i naseljima. De Soto je opisao regulaciju prava vlasništva kao *El Otro Sendero* (drugi put) ili kao što podnaslov knjige kaže, “ekonomski odgovor na terorizam”. Podnaslov sadrži referencu na Sendero Luminoso, Svijetlu stazu, maoistički revolucionarni pokret koji je tijekom 1980-ih okupirao velika područja središnjeg andskog gorja u Peruu. Populizam de Sotova neoliberalnog programa, koji je

isticao koristi od vlasničkih prava za siromašne, bio je odgovor na još radikalnije programe preraspodjele vlasništva koje su zahtijevali pobunjenici, kao i na probleme intenzivne urbane migracije koju je uzrokovao dugogodišnji rat između pobunjenika i peruanskih oružanih snaga, a koji se vodio u ruralnim područjima.¹¹ Rat protiv Sendero Luminosa i njegov učinak na jedan određeni grad oblikovao je eksperiment s vlasničkim pravima, kao i istraživački eksperiment koji je uslijedio.

U donjoj tablici navedeni su gradovi redosljedom kojim su ušli u program. Za svaki grad naveden je broj kućanstava u kojima je provedena anketa, a koja su smještena u naseljima u kojima je program proveden (“program proveden”) i broj kućanstava u naseljima u kojima program tada još uvijek nije bio proveden (“program nije proveden”).

Distribucija kućanstava u uzorku ankete

Grad	Program nije proveden	Program proveden	Ukupno
Lima	209	501	710
Arequipa	11	150	160
Trujillo	108	52	160
Chiclayo	131	49	180
Piura	149	51	200
Chimbote	480	120	600
Huancayo	600	0	600
Iquitos	120	20	140

Iz tablice je vidljivo da je program započeo kao pilot-projekt u Limi (1992–1994). Zatim je nastavio kao službeni program; prvo u Lima i Arequipa (1995–1996 i 1996–1997), a zatim je proširen na ostale priobalne gradove (Trujillo, Chiclayo, Piuru i Chimbote). Tek je na kraju projekt uveden u dvije lokacije u unutrašnjosti zemlje,

11 Nakon što je peruanska vlada usvojila de Sotove planove, niz napada koji su pogodili ILD pripisani su Senderu Luminosu, uključujući podmetnuti eksploziv u službenom automobilu 1992. godine (de Soto 2002, xi).

Huancayo u središnjem gorju i Iquitos u tropskim nizinama Amazonije. Kao rezultat toga, dvije trećine kućanstava u kojima program još nije bio proveden onda kad je provedena anketa (njih 1200 od 1808) bila su smještena u Chimboteu i dvama gradovima u unutrašnjosti, a polovica njih (600) u samo jednom mjestu, Huancayu.¹²

Huancaya se po svojoj nedavnoj prošlosti razlikuje od ostalih gradova u Peruu. Smješten je u središnjem gorju i glavni je grad regije bogate poljoprivrednim površinama. Stanovnici su siromašni poljoprivrednici, koji uglavnom govore quechua jezikom; upravo su među njima tijekom šezdesetih godina prošlog stoljeća rođeni revolucionarni pokreti Sendero Luminoso i Túpac Amaru.

Do 1980-ih regija je postala stalno bojište u ratu između državnih snaga i pobunjenika. Deseci tisuća ljudi ubijeno je ili nestalo, a stotine je tisuća pobjeglo sa sela i nastanilo se u novim bespravnim naseljima u Huancayu i drugim gradovima.¹³

Lima i ostali priobalni gradovi, sjedišta elite kreolskog porijekla, bili su odredište migranata iz ruralnih krajeva kroz dulje razdoblje, od 1940-ih, a posebno od kraja 1960-ih. Migrante su privlačile mogućnosti za zapošljavanje koje su nudili industrijalizacija i uslužno gospodarstvo. Stanovništvo Huancaya ranije je bilo donekle mobilno, ovisno o sezonskom poljoprivrednom radu, ali do 1990-ih grad je bio preplavljen osiromašenim izbjeglicama, odsječenim od sela. Četvrti koje su nastanjivali bile su meta čestih vojnih napada i izvan stalne kontrole državnih snaga (Stepputat i Srensens 2001). Izbjeglice su također bježale u periferne četvrti Lime i drugih priobalnih gradova, ali u bespravnim naseljima Huancaya činile su veliku većinu stanovništva.

Nakon što je 1992. godine rat završio, pokrenuta su dva projekta s ciljem rješavanja problema u Huancayu.¹⁴ Prvo, međunarodne

12 Kad je program 2004. godine završio, samo je 2 posto kućanstava iz Huancaya bilo među onima koji su ostvarili pravo vlasništva; dok je 67 posto njih bilo smješteno u Limi i Arequipi (Svjetska banka 2004, 5, Karta 1).

13 Truth and Reconciliation Commission u Peruu, koja je objavila završno izvješće 2003. godine procijenila je da je u borbama između 1980. i 2000. godine prognano između 600.000 i milijun ljudi, a ubijenih ili nestalih više je od 69.000. Fujimorijeva vlada optužena je za primjenu eskadrona smrti i druge zločine protiv čovječnosti. Pokret Sendero Luminosa, koji se u početku borio za agrarne reforme i druga socijalna prava, postao je iznimno totalitaran pokret; pripadnici su odvodili stanovništvo iz sela u logore i prisiljavali ih na rad. (Norveški savjet za izbjeglice 2004).

14 Američka agencija za međunarodni razvoj pomogla je isplanirati i financirati je obje inicijative u sklopu projekta vrijednog 58 milijuna američkih dolara (1995–2002) u skopu strategije “veći prihodi za siromašne” (Američka agencija za međunarodni razvoj 1999).

humanitarne organizacije pokrenule su izdašno financirane programe pomoći u gradu; javne kuhinje, medicinske usluge i druge vidove pomoći te programe stvaranja radnih mjesta zasnovanih na uličnoj trgovini, obrtničkom radu, i drugim oblicima stjecanja prihoda proizvodnjom u vlastitom kućanstvu. Drugo, vlada je, nastojeći navesti izbjeglice da se vrate na selo, ponudila dodatni program pomoći kako bi potaknula obnovu poljoprivrede. Izbjeglice su iskoristile te ruralne poticaje, ali većina njih nije se vratila na selo. Budući da je ekonomski šok kao posljedica Fujimorijevih neoliberalnih reformi otežao pronalazak plaćenog posla u gradu, većina migranata okrenula se selu kao izvoru prihoda. Obitelji su razvile određeni "mobilni način života". Ljudi su putovali na selo kako bi sijali, želi i obavljali ostale poslove, a pritom bi ponekad ostavili jednog ili dvojicu članova obitelji na selu kako bi čuvali polja i brinuli se za životinje, dok se ostatak obitelji vraćao u grad (Stepputat i Srensen 2001, 783-786).

Čini se da bespravna gradska naselja u Peruu nisu slična jedno drugome. Zajednice migranata u Huancayu, gradu u kojemu je smještena jedna trećina kućanstava iz cjelokupnog anketnog uzorka naselja u kojima program još nije bio proveden (i niti jedno kućanstvo od onih u kojima je program već proveden), imala su sasvim osebujnu političku ekonomiju. Osiromašeni ratom i izolacijom, migranti nisu imali puno mogućnosti za zapošljavanje izvan kućanstva. No tijekom 1990-ih mnoštvo je međunarodnih nevladinih organizacija osiguralo obroke i zdravstveno osiguranje te mogućnosti za stjecanje prihoda radom u vlastitom kućanstvu, dok je poljoprivreda gradskim obiteljima osiguravala povremen, ali značajan prihod. Ti obrasci upućuju na uvjerljivije objašnjenje za to kako kućanstva sličnih razina ishrane, pismenosti, pristupa komunalnim uslugama i ostalih indikatora relativnog blagostanja mogu imati vrlo različite oblike zapošljavanja izvan kuće. Ako ih razmotrimo zajedno s podacima koji se tiču Lime - koji dokazuju da izbor i redoslijed naselja u kojima je program proveden nije slučajna - i slične podatke o drugim naseljima u ostalim gradovima, ovi podaci ukazuju na raznolikost objašnjenja koja proizlaze iz pažljivog promatranja procesa provedbe većeg političkog eksperimenta. To su objašnjenja koja nemaju nikakve veze s utjecajem formalnog vlasništva na imaginarnu potrebu za ostankom kod kuće i obranom imovine.

* * *

Program dodjele prava vlasništva u Peruu ukazuje na neke poteškoće u konstrukciji prirodnih eksperimenata. Potanko sam istražio te poteškoće, ne kako bih diskreditirao određeno istraživanje, već kako bih pokazao da iz njih možemo naučiti puno više.

Prvo, mogućnost prirodnog eksperimenta ovisi o ranijem ekonomskom eksperimentu širih razmjera. Pokušaj testiranja utjecaja formalnog vlasništva nad imovinom na sklonost zapošljavanju bio je moguć jer je Peru postao poprištem opsežnih eksperimenata s registracijom prava vlasništva i formiranjem poduzetničkih subjekata. Milijuni građana i stotine tisuća kućanstava uvučeni su eksperiment koji je osmišljen kako bi pokazao da će jednostavan postupak za stjecanje prava vlasništva dovesti do transformacije u gospodarskom djelovanju i dramatičnog poboljšanja standarda života.

Ideja o “prirodnom” eksperimentu jest zabluda.¹⁵ Takozvani prirodni eksperiment obično ovisi o nekakvoj prethodnoj političkoj intervenciji dakle nekom projektu ili eksperimentu, koja uređuje društveno-tehnički svijet na način koji nudi mogućnosti za daljnje eksperimentiranje. Te intervencije moraju biti izvan neposredne kontrole istraživača.

No to ne izolira drugi eksperiment od učinaka prvog.

Drugo, rijetko se događa to da je u tijeku samo jedan veliki eksperiment. Detaljni podaci o peruanskom slučaju ukazuju na to da je moguće da su problemi nastali zbog preklapanja niza međusobno povezanih eksperimenata. S jedne strane, postojala je razlika između de Sotova izvornog pilot-projekta, čija je namjera bila ostvariti određene lokalne i međunarodne učinke demonstrirajući ne toliko dugoročne prednosti prava vlasništva koliko trenutnu izvedivost ubrzanog, jeftinog programa dodjele vlasništva. Moguće je da su ti prioriteti utjecali na izbor naselja za provedbu pilot-programa te su samim time utjecali na istraživanje koje je uslijedilo. S druge strane, došlo je do preklapanja u djelovanju različitih vladinih i nevladinih programa za suzbijanje prijetnji i posljedica pokušaja revolucionarnog pokreta da uvede jedan posve drugačiji imovinski eksperiment. Vlada i Svjetska banka opravdavale su program dodjele vlasništva djelomično zbog toga što je regulacija bespravničkih naselja nudila državi priliku da stekne politički autoritet nad naseljima koja su

15 Rosenzweig i Wolpin (2000) uveli su posebnu oznaku za taj problem: izraz “prirodni ‘prirodni’ eksperimenti” kako bi istaknuli da neke navodno prirodne situacije, kao što su razlike između blizanaca razdvojenih pri rođenju – nikada nisu puki prirodni događaji.

često bila izvan njezine kontrole tijekom razdoblja pokušane revolucije. No u Huancayu, gradu smještenom u srcu regije u kojoj je započela pobuna, ovaj projekt u nepredvidljivim je razmjerima bio isprepleten s drugim, hitnijim intervencijama. Istraživački eksperiment nije bio u mogućnosti eliminirati utjecaj tih preklapajućih eksperimenata na svoje rezultate.

Što je još važnije, program dodjele prava vlasništva u Peruu nije bio samo lokalni neoliberalni eksperiment. Bio je to ishod puno dugotrajnijeg projekta širenja neoliberalnog ekonomskog poretka, projekta u kojemu su Peru i Hernando de Soto, kao što smo vidjeli, imali važnu ulogu.

Nadalje ishod znanstvenog eksperimenta ne završava objavom njegovih rezultata. Njih je moguće iskoristiti za sljedeće projekte i neoliberalne eksperimente, s ciljem uspostavljanja ekonomskih činjenica.

Foundation for Teaching Economics (Zaklada za poučavanje ekonomije) organizacija je koja nudi ljetne tečajeve i ostale programe za promicanje poučavanja neoliberalnih verzija ekonomije na fakultetima i u srednjim školama. Pripada istoj mreži političkih organizacija kao i skupine koje su prvotno financirale i pomagale de Sotu i ILD-u. Predsjedatelj FTE-a, William Hume, član je Zaklade Heritage, a organizaciju financiraju organizacije poput Zaklade John Templeton i Zaklade Scaife, koje su usko povezane sa Zakladom Heritage, Društvom Mont Pelerin te mnogim drugim organizacijama unutar neoliberalnog pokreta.

2004. godine zaklada je na svojoj internetskoj stranici objavila čitavu nastavnu jedinicu s pripremljenim predavanjima za srednje škole pod naslovom *Is Capitalism Good for the Poor* (Zaklada za poučavanje ekonomije 2004). Predavanja su osmislili ekonomski znanstvenici, a dvojica savjetnika zaklade, Douglas North i Milton Friedman, revidirali su ih za objavu. Nakon uvodnog predavanja o pojmovima i nazivima, prva cjelovita lekcija nosi naslov *Property Rights and the Rule of Law*. Lekcija započinje iznošenjem teze da je najveća prepreka poboljšanju života siromašnih u zemljama u razvoju nedostatak jasnih prava vlasništva. Ostatak lekcije brani ovu tezu trima argumentima: da vlasnička prava stvaraju poticaje za ulaganje, da stvaraju sredstva za ulaganje tako što osiguravaju zaloge za kredite te da promiču razvoj oslobađanjem ljudi od potrebe za samozaštitom, tako da se mogu baviti produktivnim djelatnostima. Kao potpora za prva dva argumenta citira se rad Hernanda de Sota, a za treći argument citiran je rad Erice Field o programu dodjele prava vlasništva u Peruu.

Rezultati prirodnog eksperimenta koje su omogućili neoliberalni programi uobličeni su u buduće neoliberalne projekte. Provođenje eksperimenata, onih “na lancu” kao i onih “u divljini”, nastavit će se.

Michel Callon (1998) tvrdi da ekonomiji ne treba pristupati kao obliku znanja koji prikazuje svijet, nego kao performativnoj djelatnosti. Ekonomija sudjeluje u “per-formaciji” (eng. *formation* – izgradnja, nastanak – op. prev.) svjetova kojima pripada, tako što pomaže organizirati društveno-tehnička sredstva/uređenja. Ta sredstva i uređenja mogu se promatrati kao elementi šireg procesa eksperimentiranja (Muniesa i Callon 2004). Društveno-tehničke svjetove u kojima živimo oblikovao je niz eksperimenata. Ti eksperimenti ponekad povezuju ekonomsku znanost “na lancu” i opsežnije projekte ekonomije “u divljini” – ekonomiju *think tank* organizacija, zaklada, korporacija, razvojnih programa, vladinih agencija, nevladinih organizacija i ostalih organizacija izvan granica znanstvene ekonomije. Samo je gospodarstvo, kao što sam ustvrdio (Mitchell 2005), nastalo sredinom dvadesetog stoljeća kao rezultat takvih projekata eksperimentiranja i kalkulacije.

Što se događa kad ekonomija “na lancu” susretne ekonomiju “u divljini”? Dolazi do otkrića da vanjski svijet zapravo nije divljina. Više je poput rezervata. To ne treba čuditi. “Prirodni eksperiment” u ekonomiji nije eksperiment koji se odvija u prirodi. To je eksperiment koji obično iskorištava određene programe, politike, odnosno političko-ekonomske procese koji su uredili društveno-tehnički svijet na način da je eksperimentiranje moguće. Istraživač ne kontrolira te opsežne eksperimente, ali se oslanja na njih. Iako razmjeri te ovisnosti variraju od slučaja do slučaja, mogućnost ekonomskog eksperimentiranja uvijek ovisi o opsežnijim programima, koji tvore ono što mi zovemo gospodarstvom. Eksperiment se nadovezuje na prethodne eksperimente.

Ta ovisnost ima važne posljedice. Ishod eksperimenta bit će pod utjecajem ranijih eksperimenata koji su ga omogućili. Neće svaki istraživački projekt proizvesti ovako nevjerojatne činjenice kao ovaj koji sam razmotrio u svome radu. No prethodni će eksperiment selektivno činiti podatke dostupnima. Izazvat će određene intuitivne pretpostavke koje naizgled smisleno objašnjavaju te podatke. Uputit će na jedan određeni niz argumenata proizašlih iz tih intuitivnih pretpostavki. Dat će im vjerodostojnost kad ostali argumenti budu pobijeni; pružit će znanstvenoj ekonomiji materijal koji će omogućiti promicanje empirijskog pristupa disciplini, a ponudit će i kanale kojima će ti zaključci optjecati i putem kojih će biti uobličeni u buduće političke projekte i programe.

Znanstvena ekonomija često se doima izuzetno apstraktnom i gotovo ravnodušnom spram stvarnog svijeta svakodnevne ekonomske kalkulacije. Možda se čini kako moja teza da stvaralaštvo ekonomije doprinosi stvaranju gospodarstva pripisuje preveliki utjecaj toj disciplini. Međutim na pitanje o djelokrugu ekonomije može se dati odgovor jedino praćenjem discipline “na djelu”. Analiza pojedinog eksperimenta i praćenje uskih, ali dobro utabanih staza koje ga povezuju s drugim projektima nudi put ka dubljem razumijevanju stvaralaštva ekonomije.

LITERATURA

- Američka agencija za međunarodni razvoj, 1999. Izlaganje na Kongresu FY 2000: Peru. Dostupno na <http://www.usaid.gov/pubs/cp2000/lac/peru.html>, preuzeto 3. svibnja 2005.
- Angrist, Joshua D., Alan B. Krueger, 2001. “Instrumental Variables and the Search for Identification: From Supply and Demand to Natural Experiments.” *Journal of Economic Perspectives*, 15:04, str. 69–85.
- Bauer, Peter T. 1984. *Reality and Rhetoric: Studies in the Economics of Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Berlau, John, 2003. “Picture Profile: Providing Structure to Unstable Places,” *Insight on the News*, 8. srpnja, 2003., dostupno na <http://www.insightmag.com/media/paper441/news/2003/07/08/Features/Picture.Profile.providing.Structure.To.Unstable.Places-440788.shtml>, posted July 3, 2003, preuzeto 11. svibnja 2005.
- Callon, Michel. 1998. *The Laws of the Markets*. Oxford: Blackwell.
- Callon, Michel, Cécile Méadel, i Vololona Rabeharisoa, 2002. “The Economy of Qualities,” *Economy and Society*, vol. 31, no. 2: str.194–217.
- Centar za međunarodno privatno poduzetništvo, 2003. “How to Advocate Effectively,” u *Godišnjem izvješću za 2003. godinu: poslovni slučaj za demokraciju: retrospektiva CIPE-ovih postignuća od 1983. do 2003.*, str. 30, dostupno na <http://www.cipe.org/about/report/2003>, preuzeto u svibnju 2005.
- Chafuen, A. A., 2004. “In Tribute to Hernando de Soto,” dostupno na http://www.atlasusa.org/reports/chafuen_desoto.php, preuzeto 3. travnja 2005.
- Clift, Jeremy, 2003. “Hearing the Dogs Bark,” *Finance and Development*, prosinac, str.8–11, dostupno na <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2003/12/pdf/people.pdf>, preuzeto 1. travnja, 2004.
- Cockburn, Calderon J. 2000. *Regularization of Land in Peru. Landlines*. Cambridge, Mass.: Lincoln Institute of Land Policy.
- De Soto, Hernando, 1989. *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*. Engleski prijevod de Soto et al (1987). New York: HarperCollins.
- De Soto, Hernando. 1992. *Marktwirtschaft von unten: Die unsichtbare Revolution in Entwicklungsländer*. Njemački prijevod de Soto et al. (1987). Zurich and Cologne: Orell Füssli Verlag.
- De Soto, Hernando, 2000. *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York: Basic Books, [u Hrvatskoj objavljeno pod naslovom *Tajna kapitala: zašto je kapitalizam uspješan na Zapadu, a neuspješan u ostalim dijelovima svijeta*, preveo Duško Čavić; Zagreb: Masmedia, 2004., op. prev.].

- De Soto, Hernando, 2002. *The Other Path: The Economic Answer to Terrorism*. Pretisak izdanja De Soto (1989), uz novi predgovor. New York: Basic Books.
- DeLong, J. Bradford. 2003. "The Future of Economics." Dostupno na http://www.j-bradford-delong.net/movable_type/archives/001385.html, preuzeto 7. travnja 2004.
- Field, Erica, 2003. "Entitled to work: Urban Property Rights and Labor Supply in Peru." Dostupno na <http://rwj.harvard.edu/scholarsbio/field/field.htm>.
- Field, Erica, i Maximo Torero 2002. "Do Property Titles Increase Credit among the Urban Poor? Evidence from Peru." Mimeo. Princeton University.
- Fondo MiViviendo, n.d. Misión y Visión. Dostupno na http://www.mivienda.com.pe/Informacion_Institucional/fmv_Mision.asp, preuzeto 29. travnja 2005.
- Foundation for Teaching Economics, 2004. Is Capitalism Good for the Poor? Available at <http://fte.org/capitalism/>, preuzeto 15. travnja 2005.
- Frost, Gerald, 2002. *Antony Fisher: Champion of Liberty*. London, Profile Books.
- Gilbert, Alan, 2002. "On the Mystery of Capital and the Myths of Hernando de Soto." *International Development Planning Review*, vol 24 no 1, str. 1-19.
- Gospodarska komisija UN-a za Latinsku Ameriku i Karibe 2001. *Statistical Yearbook for Latin America and the Caribbean 2001*.
- Guala, Francesco, 2001. "Building Economic Machines: The FCC Auctions." *Studies in History and Philosophy of Science*, vol. 32 no 3, pp. 453-477.
- Institut za slobodu i demokraciju, n.d. "Some of the ILD's Practical Achievements." Dostupno na http://www.ild.org.pe/pdf/annex/Annex_01.pdf, preuzeto 4. travnja 2005.
- Kleiner, Art, 2004. "The Philosopher of Progress and Prosperity," *Strategy + Business* (Summer), dostupno na <http://www.strategy-business.com/press/article/04203>.
- Krueger, Alan. B., 2003. "Economic Scene: A Study looks at Squatters and Land Titles in Peru." *The New York Times*, str. C:2.
- Latour, Bruno, 1987. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- McGinnis, R., 1964. "Experiments." u *A Dictionary of the Social Sciences*, ur. Julius Gould i William L. Kolb. New York: The Free Press.
- Međunarodna financijska korporacija, 2005. "IFC Increases Technical Assistance for Mortgage Markets in Central America and Peru," 16. ožujka. Dostupno na <http://www.ifc.org/ifcext/lac.nsf/Content/PressReleases>, preuzeto 29. 4. 2005.
- Mitchell, Timothy P., 1998. "Fixing the Economy." *Cultural Studies*, vol. 12, no.1, str. 82-101. Mitchell, Timothy P., 2002. *Rule of Experts: Egypt, Technopolitics, Modernity*. Berkeley: University of California Press.
- Mitchell, Timothy P., 2004. "The Properties of Markets: Informal Housing and Capitalism's Mystery." Radna verzija No. 2, Cultural Political Economy Research Group, Sveučilište u Lancasteru. Dostupno na <http://www.lancs.ac.uk/ias/polecon/index.htm>.
- Mitchell, Timothy P., 2005 "Economists and the Economy in the Twentieth Century." In *The Politics of Method in the Human Sciences: Positivism and its Epistemological Others*, edited by George Steinmetz. Duke University Press, str. 126-141.

- Muniesa, Fabian, and Michel Callon. 2004. "The Site of Economic Experiments." Rad predstavljen na radionici "Inside and Outside Markets," CSI, Paris, 1. lipnja.
- North, Douglas C., 1981. *Structure and Change in Economic History*. New York, W.W. Norton & Co.
- Norveški savjet za izbjeglice (2004). Peru: New IDP Law and Proposed Compensation Programmes Raise Hopes for the Displaced. Geneva, Globalni IDP projekt, Norveški savjet za izbjeglice, dostupno na <http://www.db.idproject.org/Sites/idpSurvey.nsf/wCountries/Peru>.
- Roberts, Kenneth M., 1996. "Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case." *World Politics* 48:1, str. 82-116.
- Rosenzweig, Mark R. i Kenneth I. Wolpin, 2000. "Natural 'Natural Experiments' in Economics." *Journal of Economic Literature*, 38:4, str. 827-874.
- Rothbard, Murray N., 1995. *Making Economic Sense*. Auburn, AL: Institut Mises.
- Stepputat, Finn, i Ninna Nyberg Srensen, 2001. "The Rise and Fall of 'Internally Displaced People' in the Central Peruvian Andes." *Development and Change* 32: 769-791.
- Svjetska banka, 1998. "Project Appraisal Document on a Proposed Loan in the Amount of US \$38 Million Equivalent to the Republic of Peru for an Urban Property Rights Project." Izvješće br. 18245 PE. Washington, D.C., Svjetska banka
- Svjetska banka 2004. Izvješće o završetku provedbe (SCL-43840) On a Loan in the Amount of US \$36.12 Million to the Republic Of Peru for an Urban Property Rights Project. Washington D.C.: The World Bank.
- Yi Yang, Zoila Z. 1999. "COFOPRI, an Experience of Land Tenure Regularization in Informal Settlements in Perú: Regularisation Process Case Study at the Saul Cantoral Settlement." Rad pripremljen za Napredni međunarodni program obuke, Stanovanje I razvoj, Lund Institute of Technology School of Architecture.